

स्थानीय राजपत्र

कालिञ्चोक गाउँपालिकाद्वारा प्रकाशित

खण्ड: ८

संख्या: १

१८ माघ, २०८२

भाग १

कालिञ्चोक गाउँपालिका

नेपालको संविधानको धारा २१५ बमोजिमको गाउँ कार्यापालिकाले बनाएको तल लेखिए बमोजिमको नीति सर्वसाधारणको जानकारीको लागि प्रकाशन गरिएको छ ।

संवत् २०८२ सालको नीति संख्या १

“कालिञ्चोक गाउँपालिकाको अपाङ्गता सम्बन्धी नीति, २०८२”

१. अपाङ्गताको पृष्ठभूमि र वर्तमान अवस्था

अन्तर्राष्ट्रिय पृष्ठभूमि : विश्व बैङ्क र विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले जनाए अनुसार विश्वको कूल जनसङ्ख्याको १५% मानिसमा कुनै न कुनै रूपमा अपाङ्गता रहेको छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको ८० प्रतिशत जनसङ्ख्या गरिब तथा अल्पविकसित देशमा बस्छन्। सांस्कृतिक तथा सामाजिक विभेद आधारभूत सेवा सुविधामा न्यून पहुँच, भौतिक संरचना र

सूचना प्रणालीमा सहज पहुँचको अभाव, विभिन्न प्रकारका हिंसा र दुर्व्यवहारको सिकार, महत्वपूर्ण निर्णय प्रक्रियामा न्यून सहभागीता आदि अपाङ्गता भएका व्यक्तिका विश्वव्यापी साझा सवाल र समस्या हुन्।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अधिकारहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सन् १९४८ को मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रसँगै स्वीकार गर्न थालिएको हो। यसपछि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा जारी भएका कानुनी दस्तावेजहरू क्रमशः बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र (१९७१), अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अधिकारहरूको मानवअधिकार सम्बन्धी घोषणापत्र (१९७५) ले अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अधिकार र सवालहरूलाई अन्तर्राष्ट्रियकरण गर्न थप मद्दत पुग्यो। अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अधिकारहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन संयुक्त राष्ट्र सङ्घले सन् १९८१ लाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अन्तर्राष्ट्रिय वर्षको रूपमा घोषणा गर्‍यो। सन् १९८२ मा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विकास र सशक्तीकरणका लागि काम गर्न १० वर्षे विश्व कार्य योजना (The world Program of Action Concerning Disabled Persons) जारी गरियो।

नरम प्रकृतिका कानुनहरूले मात्र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका मानवअधिकारहरू सुनिश्चित हुन नसकेको यथार्थलाई स्वीकार्दै अन्य व्यक्ति सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई सबै मानवअधिकारको उपयोग निर्बाध गराउन बाध्यकारी कानुन ल्याउनुपर्ने भन्ने तथ्यलाई मध्यनजर गरी सन् २००६ को डिसेम्बर १३ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घले "अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि" पारित गरी ३० मार्च २००७ देखि हस्ताक्षर र अनुमोदनका लागि खुला गर्‍यो। नेपालको व्यवस्थापिका संसदले यस महासन्धिलाई २००९ को डिसेम्बर २७ मा अनुमोदन गरी १० मे २०१० देखि यसको औपचारिक पक्षराष्ट्र भएको छ।

राष्ट्रिय परिवेश: नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका बारेमा विस्तृत तथ्याङ्क राज्यका कुनैपनि निकायसँग नभएतापनि राष्ट्रिय जनगणना,

२०६८ को प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा कूल जनसङ्ख्याको १.९४ प्रतिशत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू रहेका छन्। नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लामो समयदेखि सामाजिक विभेदमा परेका र सेवा सुविधा तथा अवसरमा ज्यादै कम पहुँच भएका सीमान्तकृत समूहको रूपमा रहेका छन्। शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी, स्वरोजगार, तालिम, अपाङ्गतामैत्री सार्वजनिक भौतिक संरचना तथा सेवा, पहुँचयुक्त सञ्चार तथा सूचना प्रणाली, पुनःस्थापना, सहायक सामग्री र सहयोगी सेवा, अपाङ्गतामैत्री कानुन र निर्णय प्रक्रियाहरू, विशेष सामाजिक सुरक्षा, सामाजिक भेदभावबाट मुक्ति, निर्णय प्रक्रियाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सहभागीता जस्ता सवालहरू नै नेपालका सन्दर्भमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका हकमा जल्दाबल्दा समस्याहरू हुन्।

नेपाल सरकारले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि छुट्टै कानुन बनाएर वि.सं. २०३९ सालबाट काम गर्न थालेको भए पनि यस अघि नै गैरसरकारीस्तरमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि केही काम भने सुरु भइसकेको थियो। विक्रम सम्बत् २०२१ सालदेखि दृष्टिविहीनहरूका लागि, २०२३ सालदेखि सुस्तश्रवणहरूका लागि र २०२६ सालदेखि शारीरिक अपाङ्गता भएकाहरूका लागि शिक्षा दिन संस्थागत प्रयासहरू सुरु भए। २०३० सालमा सरकारी स्तरमा विशेष शिक्षा परिषद्को स्थापना गरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउने थप प्रयासहरू भए। संयुक्त राष्ट्रसङ्घले सन् १९८१ लाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अन्तर्राष्ट्रिय वर्ष घोषणा गरेसँगै "अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९" लागु गरेर अपाङ्गताको सवालमा सरकारी अग्रसरताको सुरुवात भएको हो।

नेपालमा सरकारी तहबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई क्रमशः नीति र कार्यक्रमहरू मार्फत सम्बोधन गर्दै जाने क्रममा सेवा सुविधामा पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ परिचयपत्र दिने कामको सुरुवात विक्रम सम्बत् २०५७ सालदेखि भयो जुन हालसम्म निरन्तरता पाइरहेको छ। जिल्ला

प्रशासन कार्यालयबाट सुरु भएको परिचयपत्र वितरणको काम महिला बालबालिका कार्यालय हुँदै हाल गाउँपालिकामा हस्तान्तरण भएको छ। राज्यको पुनर्संरचना पश्चात अपाङ्गता अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको भावना तथा मर्मलाई समेत ध्यानमा राख्दै सरकारले पुरानो र परम्परागत धारणामा आधारित अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐनलाई खारेज गरी विक्रम संवत् २०७४ सालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४ जारी गर्यो।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई निजामती लगायतका केही सार्वजनिक सेवामा आरक्षण गर्ने कानुनी व्यवस्था गरियो। सरकारी विद्यालय तथा कलेज दुबैमा निःशुल्क शिक्षाको साथै हवाइ तथा स्थल सार्वजनिक यातायातमा भाडामा ५० प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था गरियो। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पुनःस्थापनामा सहयोग गर्न राष्ट्रिय अपाङ्ग कोषको व्यवस्था गरिएको छ।

अपाङ्गता परिचयपत्र भएका व्यक्तिहरूलाई मासिक सामाजिक सुरक्षा भत्ता दिने व्यवस्था गरिएको छ। सार्वजनिक भौतिक संरचना र सञ्चार सेवालाई पहुँचयुक्त बनाउन "अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि पहुँचयुक्त भौतिक संरचना तथा सञ्चार सेवा निर्देशिका २०६९" लागु गरिएको छ।

विभिन्न नीति तथा ऐन र नियमहरूमा अपाङ्गताको सवाललाई समावेश गराउने क्रमलाई निरन्तरता दिँदै सरकारले पछिल्लो समयमा जारी गरेका अनिवार्य निःशुल्क शिक्षा ऐन, सामाजिक सुरक्षा ऐन, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, निजामति सेवा ऐन लगायतमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि विभिन्न प्रावधानहरू समेटिएका छन्।

२. **अपाङ्गतासँग सम्बन्धित समस्या र चुनौतीहरूको संक्षिप्त विश्लेषण :** स्थानीय सरकार गठनको सुरुवाती अवस्था भएका कारणले गाउँपालिकाले हालकै अवस्थामा अपाङ्गताको सवालमा धेरै काम गर्न नसकेको भएतापनि क्रमशः अपाङ्गताका क्षेत्रमा कामहरू गर्दै गइरहेको छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको बारेमा विस्तृत जानकारी दिने सूचना तथा तथ्याङ्कको

अभावमा योजना, नीति र कार्यक्रमहरूको निर्माणमा समस्या देखिएको छ। अपाङ्गताको सवालमा काम गर्न विभिन्न निकाय र सरोकारवालाको संलग्नता र समन्वयको जरूरी भएपनि कतिपय अवस्थामा सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरू बीच प्रभावकारी समन्वय हुनसकेको छैन।

अपाङ्गताको सवालमा बजेट परिचालन तथा अनुगमन गर्ने संयन्त्रहरू पर्याप्त रूपमा सुसूचित हुन नसक्दा उनीहरूको समन्वय र कार्य प्रभावकारीता बढ्न सकेको छैन। अपाङ्गताका आधारमा हुने विभेद र असमान व्यवहारलाई समाजबाट निर्मूल पार्ने चुनौती रहेको छ। सार्वजनिक यातायात, सडक, भवन, भौतिक सेवा सुविधा, सूचना तथा सञ्चार प्रणाली अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि सहज रूपमा पहुँचयुक्त हुन सकेका छैनन्।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको आवश्यकताका आधारमा सहायक सामग्रीहरू पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुन सकेका छैनन्। आवश्यकता अनुरूप पुनःस्थापना सेवा समुदायस्तरमा पुऱ्याउन सकिएको छैन। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको दैनिक जीवनलाई सहज र उत्पादनशील बनाउन चाहिने पुनर्स्थापना सेवा जस्तै तालिम, परामर्श, सहयोगी सेवा, साङ्केतिक भाषा तालिम तथा दोभाषेको व्यवस्था, बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि आवश्यक हेरविचार, हेमोफिलिया भएका व्यक्तिका लागि चाहिने रक्ततत्व, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले शारीरिक वा मानसिक अवस्थाकै कारण सेवन वा प्रयोग गर्नुपर्ने नियमित औषधी वा स्वास्थ्य सामग्रीहरू सहज रूपमा उपलब्ध हुन सकेका छैनन्। मनोसामाजिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको व्यवस्थापन, पुनर्स्थापना, पुनः एकीकरण लगायत नियमित मनोपरामर्श र उपचारजस्ता अत्यावश्यक सेवाहरू पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुन सकेका छैनन्। शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी र सार्वजनिक जीवनमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच ज्यादै न्यून छ।

३. **नीति निर्माणको आवश्यकता:** अपाङ्गताका सवालहरू कुनै एउटै सरकारी निकायले मात्र सम्बोधन गर्न नसक्ने हुनाले विभिन्न निकायलाई अपाङ्गताका विभिन्न सवालमा काम गर्न एकै ठाउँमा ल्याउन छुट्टै एकीकृत नीतिको आवश्यकता रहेको छ। नेपालको संविधानको धारा ४२ मा उल्लेखित सामाजिक न्यायको हकमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समावेशी सिद्धान्तका आधारमा राज्यका निकायहरूमा सहभागी गराउनुपर्ने र उनीहरूलाई राज्यका सार्वजनिक सेवा सुविधा र अवसरहरूमा समान पहुँच पुऱ्याउनुपर्ने स्पष्ट प्रावधान उल्लेख गरिएको छ।

संविधानले अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सुनिश्चितताको लागि गरेका व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका पक्षमा समावेशी विकासको प्रतिफल सुनिश्चित गर्न यस क्षेत्रका लागि छुट्टै प्रभावकारी रणनीति र योजनाहरू हुन आवश्यक रहनुका साथै महासन्धिको पक्षराष्ट्रको हैसियतले उक्त महासन्धि र विद्यमान राष्ट्रिय कानूनहरूको समेत प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि समेत अपाङ्गता सम्बन्धी छुट्टै नीतिको आवश्यकता परेको हो।

४. **अपाङ्गता सम्बन्धी नीति तथा रणनीतिहरू**

दूरदृष्टी : अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सम्मानित र मर्यादित जीवनयापन सुनिश्चित भएको हुने।

लक्ष्य : अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सेवा सुविधा, साधन र स्रोतमा पहुँच र सहभागीता अभिवृद्धि गरी सामाजिक, आर्थिक सशक्तीकरण गर्दै सम्मानित र मर्यादित जीवनयापनको वातावरण सिर्जना गर्ने।

उद्देश्य :

१. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सामाजिक र आर्थिक सशक्तीकरण गर्ने।

२. सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहज जीवनयापनका लागि पुनर्स्थापना, शिक्षा, स्वास्थ्य उपचार र सहायक सामग्री लगायतको व्यवस्थापन गर्ने।
३. गाउँपालिकाभित्र भौतिक संरचनाहरूलाई अपाङ्गतामैत्री बनाउने।
४. यातायातका साधनहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच वृद्धि गर्ने।

५. नीतिले समेटेका मुख्य क्षेत्रहरू :

१. विभिन्न निकायहरूबीच समन्वय,
२. नीतिगत तथा कानुनी सुधार,
३. शिक्षा,
४. स्वास्थ्य,
५. तालिम, रोजगार तथा स्वरोजगार,
६. सूचना तथा सञ्चार,
७. पुनःस्थापना,
८. सामाजिक सुरक्षा,
९. अपाङ्गता भएका बालबालिका,
१०. जनचेतना तथा पैरवी,
११. सशक्तीकरण,
१२. खेलकुद, मनोरञ्जन र विश्राम,
१३. अपाङ्गता र विपद् व्यवस्थापन,

६. नीति तथा रणनीतिहरू :

१. विभिन्न निकायहरूबीच समन्वय :

- १.१. **पृष्ठभूमी** : अपाङ्गताको सवाल विकास तथा दैनिक सेवा सुविधाका हरेक क्षेत्रसँग जोडिएको हुनाले कुनै एक मात्र निकायको प्रयासमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिका सवालहरू सम्बोधन हुन सक्दैनन्। यसको लागि गाउँपालिका अन्तर्गतका हरेक निकायले आफ्ना विषयगत कामहरूमा अपाङ्गताका सवालहरूलाई समेट्नुपर्छ र सबै निकायहरूबीच समन्वय कायम गरी दोहोरोपन नआउने गरी कामहरू गर्नुपर्छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४ मा प्रदेशस्तरमा अपाङ्गता सम्बन्धी कामहरूमा आवश्यक समन्वय गर्न प्रदेश समन्वय समिति गठन गर्न सक्ने प्रावधान राखिएको छ।
- १.२. **मुद्दा तथा समस्या** : शिक्षा, स्वास्थ्य, मानव अधिकार, रोजगारी, सशक्तीकरण, पहुँच, सामाजिक सहभागीता, जीवनयापन, सामाजिक सुरक्षा लगायतका धेरै विषय सरकारी संयन्त्रसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएका छन्। गरिबी निवारण, विकास निर्माण, समावेशीकरण लगायतका सवालमा सबै क्षेत्रमा अपाङ्गताको सहभागीता सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ। उल्लेखित सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न एउटा क्रियाशील समन्वयकारी संयन्त्रको आवश्यकता छ।
- स्थानीयस्तरमा विभिन्न सङ्घ संस्थाबीच हुनुपर्ने समन्वयको कमीले गर्दा स्रोतको परिचालन न्यायिक हुन नसक्नुका साथै कार्यक्रमहरूमा दोहोरोपन पनि देखिने गरेको छ। अपाङ्गताको सवालमा गाउँपालिकाले सङ्घीय सरकार तथा प्रदेश सरकार र विभिन्न निकायबाट हस्तान्तरित बजेट र कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन अन्तर निकाय समन्वय कायम गर्ने संयन्त्रको अभाव रहेको छ।
- १.३. **उद्देश्य** : अपाङ्गता सम्बन्धी नीति तथा रणनीतिहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सबै सरकारी तथा गैर सरकारी

निकायहरूबीच समन्वय कायम गरी त्यस्ता निकायको संलग्नता र सहकार्यमा प्रभावकारीता ल्याउने।

१.४. **नीति** : अपाङ्गतासम्बन्धी नीति तथा रणनीतिहरूको कार्यान्वयनको लागि तीनै तहका सरकार लगायत अपाङ्गताको सवालमा काम गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी निकाय र अपाङ्गता भएका व्यक्तिका संस्था, सञ्जाल र महासंघहरूसँगको समन्वय र सहकार्यमा जोड दिइनेछ।

१.५. **रणनीति** : अपाङ्गता सम्बन्धी विभिन्न कामहरूमा सरकारी निकाय लगायत विभिन्न सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय स्थापित गर्ने।

१.६. **अपेक्षित उपलब्धि** :

क) अपाङ्गतासम्बन्धी सवालहरूमा विभिन्न निकाय र सरोकारवालाहरूबीच समन्वय स्थापित भइ अपाङ्गताको सवालमा गरिने कामहरूको प्रभावकारीता र गुणस्तरमा वृद्धि हुनेछ।

ख) सबै निकाय र क्षेत्रमा अपाङ्गताका सवालहरूप्रतिको जवाफदेहितामा वृद्धि भएको हुनेछ।

ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका हक अधिकार तथा सेवा सुविधाका लागि साझेदार निकायहरूसँगको समन्वय र सहकार्यमा वृद्धि भएको हुनेछ।

२ **नीतिगत तथा कानुनी सुधार** :

२.१. **वर्तमान अवस्था** :

क) नेपाल सरकारले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, २००६ लाई अनुमोदन र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४ जारी

गरिसकेको छ। अपाङ्गताको सम्बन्धमा संविधान र कानूनमा भएका व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्नु गाउँपालिकाको दायित्वभित्र पर्छ।

ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिका सवालहरूलाई वार्षिक नीति र कार्यक्रममा समेटेर प्रत्येक आर्थिक वर्षमा बजेट विनियोजन गरिरहेको छ।

२.२. मुद्दा तथा समस्या :

क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पर्याप्त नीति र कानूनको अभाव छ। स्पष्ट नीति तथा कानूनको अभावमा अपाङ्गताका सवालहरूलाई यथेष्ट मात्रामा सम्बोधन गर्न सकिएको छैन। अपाङ्गताको क्षेत्रमा उठ्ने गरेका कतिपय नवीनतम सवाल, अवधारणा तथा आयामहरूलाई अझैपनि पूर्णतया कार्यान्वयन गर्न सकिएको छैन।

ख) अपाङ्गताका आधारमा गरिने विभेदहरू विरुद्ध पर्याप्त संरचनागत तथा कानुनी प्रावधानहरूको अभावमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको न्यायमा सहज पहुँच स्थापना गर्न सकिएको छैन।

२.३. उद्देश्य: अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका हक र अधिकारलाई नीतिगत तथा कानुनी सुनिश्चितता प्रदानगरी अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू प्रतिको विभेदजन्य व्यवस्थाहरू अन्त्य गर्ने।

२.४. नीति :

क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको मर्म र भावना अनुकूल समावेशीकरणको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरी आवश्यक नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्था गरिनेछ।

- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकारसम्बन्धी विद्यमान कानुनी व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ।
- ग) अपाङ्गताका आधारमा गरिने विभेदहरूको अन्त्यका लागि व्यवस्था भएका कानुनी प्रावधानहरूका सम्बन्धमा सामाजिक उत्तरदायित्वमा अभिवृद्धि गरिनेछ।

२.५. रणनीति :

- क) विद्यमान कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूको अध्ययन गरी अपाङ्गतामैत्री नभएका कानुनी व्यवस्थाहरूमा समयसापेक्ष संशोधन गरिनेछ।
- ख) नीति र कानूनहरूमा भएका विभेदजन्य व्यवस्थाहरू खारेज गरिनेछ।
- ग) नीतिगत र कानुनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक स्रोत साधनको प्रत्याभूति र संयन्त्रको क्षमता विकास तथा परिचालन गरिनेछ।
- घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूप्रति हुने विभेदकारी प्रथा, अभ्यास र प्रचलनहरूलाई निरूत्साहित गर्न सामाजिक सचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ।

२.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) विषयगत नीति, कानून अपाङ्गताको परिप्रेक्षबाट सुधार र संशोधन गर्नुपर्ने विषयहरू पहिचान हुनेछन् र त्यस्ता कानूनमा आवश्यक संशोधन र सुधार हुनेछ।
- ख) विषयगत नीति तथा कानूनहरूमा अपाङ्गताका सवाल समावेश हुनेछन् र अपाङ्गता सम्बन्धी विशेष नीति र निर्देशिकाहरू निर्माण भइ लागु हुनेछन्।

ग) सरकारका आवधिक योजना तथा कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति अनुसारका कार्यक्रम समावेश भई कार्यान्वयन हुनेछन्।

३ शिक्षा :

३.१. वर्तमान अवस्था :

क) नेपाल सरकारले अपाङ्गता भएका बालबालिका र विद्यार्थीहरूका लागि समावेशी शिक्षाको नीति लिएको छ। नेपालको संविधानमा अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई कानून बमोजिम साङ्केतिक भाषाको माध्यमबाट निःशुल्क शिक्षा पाउने हक हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ।

ख) अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विशेष शिक्षाको माध्यमबाट शिक्षा दिने प्रावधान सहित उनीहरूलाई विद्यालय अनिवार्य भर्ना गराउनुपर्ने र भर्ना लिन इन्कार गर्न नपाइने, छात्रवृत्तिको व्यवस्था सहित गुणस्तरीय शिक्षामा पहुँचको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने लगातयको कानुनी व्यवस्था गरिएको छ।

३.२. मुद्दा तथा समस्या :

क) कानुनी तथा नीतिगत तहमा अपाङ्गता भएका बालबालिका र व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा कुनै विभेद नगरिने प्रावधान भएपनि कार्यान्वयनको तहमा यो प्रभावकारी हुन सकेको छैन। नेपालको कुल विद्यालय भर्नादर निकै राम्रो र उच्च हुँदाहुँदै पनि अधिकांश विद्यालय जाने उमेरका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू भने विद्यालयबाहिर रहेका छन्। अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विद्यालय छाड्ने दर अन्य बालबालिकाको तुलनामा उच्च छ।

बौद्धिक अपाङ्गता, अटिजम भएका र बहिरा तथा सुस्तश्रवण बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धि ज्यादै न्यून रहेको तथ्य सरकारले गरेकै अध्ययनहरूले पनि देखाएका छन्।

- ख) बौद्धिक अपाङ्गता, बहिरा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि लचिलो शिक्षा प्रणाली र सिकाइ विधि विकास भइ अभ्यासमा आउन सकेको छैन। कतिपय विद्यमान सिकाइ मूल्याङ्कन र परीक्षा प्रणालीहरू अपाङ्गता भएका बालबालिकाको हकमा पहुँचयुक्त र मैत्रीपूर्ण छैनन्।
- ग) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइ आवश्यकता र उनीहरूलाई सिकाउने विषयमा शिक्षकहरू थोरै मात्रामा वा आंशिक रूपमा मात्र जानकार छन्। अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समावेशी वातावरणमा शिक्षा दिने सन्दर्भमा शिक्षकहरूलाई पर्याप्त तालिम उपलब्ध छैन र केही सङ्ख्यामा धेरै अघि तालिम पाएका शिक्षकहरूले पुनर्ताजगी तालिम पाएका छैनन्। अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समावेशी कक्षामा अन्य सरह सिकाइ प्रक्रियामा सहभागी हुनका लागि आवश्यक सहयोग र थप क्षमता विकासका लागि काम गर्ने उद्देश्यका साथ सुरु गरिएको स्रोत कक्षाको अवधारणा यसको सिद्धान्त र उद्देश्य अनुरूप कार्यान्वयन भएको छैन।
- घ) सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयको भौतिक वातावरण अपाङ्गता भएका बालबालिका पहुँचयुक्त नभएको र लामो बाटो हिँडेर विद्यालय जानुपर्ने बाध्यताको कारण अपाङ्गता भएका बालबालिकाले बीचैमा विद्यालय छाड्न बाध्य छन्।

- ड) शिक्षकहरूमा अपाङ्गतासम्बन्धी पर्याप्त ज्ञान र जानकारी नभएका कारण अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूसँग गर्ने व्यवहार सहज र मैत्रीपूर्ण नहुने, साथीहरूबाट विभेद सहनुपर्ने र अभिभावकहरूसमेत अपाङ्गता भएका छोराछोरीलाई विद्यालय पठाउने कुरामा उदासीन देखिने हुनाले पनि अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विद्यालय पहुँचमा कमी देखिएको छ।
- च) पर्याप्त सहयोगी सेवा र सहायक सामग्रीको अभावमा अझै पनि अपाङ्गता भएका धेरै बालबालिका विद्यालय जानसकेका छैनन्। कतिपय अवस्थामा उनीहरूको विशेष सिकाइ आवश्यकता (learning needs) लाई सम्बोधन गर्न नसक्दा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विद्यालयमा टिकाउन सकिएको छैन।
- छ) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विद्यालयमा पहुँचको कमीका बारेमा पर्याप्त अध्ययनहरू भएका छैनन् र उनीहरूको शिक्षाको अधिकारका पक्षमा अभिभावक, समुदाय, व्यक्ति स्वयम् र विद्यालयलाई जिम्मेवार बनाउन सकिएको छैन।
- ३.३. उद्देश्य : अपाङ्गता भएका बालबालिका/व्यक्तिका लागि बिना भेदभाव समावेशी सिद्धान्तका आधारमा गुणस्तरीय, रोजगारमुखी, आवश्यकतामा आधारित र जीवनपर्यन्त शिक्षामा समान पहुँच सुनिश्चित गर्नु।
- ३.४ नीति :
- क) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने।

- ख) अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई विद्यालयमा गरिने भेदभाव, भर्ना लिन र अभिभावकहरूले विद्यालय पठाउन नमान्ने जस्ता प्रवृत्तिहरूको अन्त्य गरिनेछ।
- ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको गुणस्तरीय प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र उच्चशिक्षामा समान पहुँच स्थापित गर्न आवश्यक कानुनी र प्रणालीगत व्यवस्था गरी अपाङ्गतामैत्री शिक्षण विधि तथा सिकाइको लागि उपयुक्त वातावरण तयार गरिनेछ।
- घ) अपाङ्गता भएका बालबालिका विद्यालयको पहुँचमा आउन नसक्नुका कारण र विद्यालयबाट चाँडै ड्रपआउट हुनुका कारणहरू पहिचान गरी उक्त कारणहरूको निराकरणको लागि विशेष कार्यक्रमहरू लागु गरिनेछ।
- ङ) बहिरा, बौद्धिक अपाङ्गता, श्रवणदृष्टिविहीन लगायतका अपाङ्गता भएका व्यक्ति/बालबालिकालाई गुणस्तरीय सिकाइ प्रकृत्यामा सहभागी गराउन चाहिने आवश्यक मानव श्रोत विकास र परिचालनमा जोड दिइनेछ।

३.५. रणनीति :

- क) विद्यालय बाहिर रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने/गराउने र विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयसम्म ल्याउन घरदैलो शिक्षा, वैकल्पिक उपायहरू सहितका विशेष कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- ख) अपाङ्गता भएका बालबालिका वा व्यक्तिको शिक्षाको सवालमा बनेका नीति र कानूनहरूको प्रचार प्रसार गर्ने गराउने।

- ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका हक अधिकार तथा विभिन्न सवालहरू स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गराउने।
- घ) अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र लगायत विद्यालयसम्मको पहुँच स्थापित गर्न र उनीहरूप्रति सकारात्मक सोच विकास गर्न चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- ङ) अपाङ्गता भएका बालबालिका तथा उच्चशिक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थीका विशेष आवश्यकताहरूलाई मध्यनजर गरी विषय-विज्ञहरूको सहयोगमा सिकाइ प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रणाली र परीक्षा प्रणालीलाई अपाङ्गतामैत्री बनाउन सहयोग हुने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- च) स्रोतकक्षालाई यसको अवधारणा अनुकूल कार्यान्वयन गराउँदै अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई कक्षाकोठाको समावेशी वातावरणमा अरू बालबालिकासरह सिक्न चाहिने थप स्रोत, सीप र ज्ञान दिने माध्यमको रूपमा विकास गर्न स्रोतकक्षा सहयोग कार्यक्रम र शिक्षक तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- छ) अपाङ्गता भएका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि बढाउन, उनीहरूको टिकाउदरमा वृद्धि गर्न र सिकाइ प्रक्रियामा पूर्णरूपमा सहभागी गराउन आवश्यक पर्ने अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने।
- ज) अपाङ्गताको क्षेत्रमा प्रयोगमा ल्याइएका सफल नवीनतम र उत्कृष्ट नमूनाहरूलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न विद्यालयहरूलाई अभिप्रेरित र सहयोग गर्ने।

- झ) शिक्षण संस्थासम्म पुग्न भौतिक अवरोधका कारणले कठिनाइ भएका अपाङ्गता भएका विद्यार्थीका लागि पहुँचयुक्त छात्रवासको व्यवस्था मिलाउने र तत्काल विद्यालय गएर अध्ययन गर्न नसक्ने अवस्थामा रहेका विद्यार्थीहरूका लागि घरमै बसेर अध्ययन गर्ने व्यवस्था मिलाउन विभिन्न निकायहरूसँग सहकार्य र साझेदारी गर्ने।
- ञ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई समानरूपमा शिक्षा दिन सक्नेगरी शिक्षकहरूको क्षमता विकासका लागि विभिन्न अभिमुखीकरण तालिम र अवलोकन भ्रमण जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- ट) प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रका शिक्षकहरूको क्षमता विकासका लागि आवश्यक अभिमुखीकरण तथा तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- ठ) दुर्व्यवहार तथा विभेदका घटनाहरूलाई न्यूनीकरण गर्न जनचेतना र कानुनी शिक्षा जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।

३.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) विद्यालय बाहिर रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच हुनेछ।
- ख) शिक्षण संस्थाहरूको भौतिक वातावरण, सिकाइ विधि, शिक्षण पद्धति, मूल्याङ्कन प्रणाली अपाङ्गता भएका बालबालिकामैत्री हुनेछ।
- ग) सबै अपाङ्गता भएका विद्यार्थीले शिक्षण संस्थाहरूबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधा सहज र समानरूपमा उपयोग गर्न पाउनेछन्।

- घ) शिक्षा सम्बन्धी नीति, कानूनहरू अपाङ्गताका सवालमा समयसापेक्ष सुधार, परिमार्जन र संशोधन हुनेछन्
- ङ) परीक्षा प्रणाली, शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग, मूल्याङ्कन प्रणाली र शिक्षण सिकाइ पद्धति अपाङ्गतामैत्री भएका हुनेछन्।
- च) शिक्षकले समावेशी शिक्षा सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरी अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धिमा वृद्धि हुनेछ।
- छ) समावेशी शिक्षा सम्बन्धमा समुदायमा जनचेतना अभिवृद्धि हुनेछ।

४ स्वास्थ्य :

४.१. वर्तमान अवस्था :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धिमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि राज्यले अन्य व्यक्तिहरूले पाए सरह र सोही गुणस्तरको यौन तथा प्रजनन लगायत सबै स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनुपर्ने, अपाङ्गताका कारणले आवश्यक पर्ने थप र विशेष स्वास्थ्य सेवा, यथासमयमा अपाङ्गताको पहिचान गर्नुपर्ने,
- ख) नेपालको संविधानले स्वास्थ्यलाई मौलिक हकको रूपमा स्वीकार्दै सबै नागरिकलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निःशुल्क हुने र आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाबाट कसैलाई पनि वञ्चित गर्न नपाइने व्यवस्था गरेको छ।

४.२. मुद्दा तथा समस्या :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका विशिष्ट आवश्यकताहरूलाई मध्यनजर गरेर स्वास्थ्य सेवा र स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन सकेका छैनन्। स्थानीय स्तरमा समयमै अपाङ्गताको पहिचान गरेर उपयुक्त परामर्श, प्रारम्भिक हस्तक्षेप, पुनःस्थापना र प्रेषण सेवा दिनसक्ने जनशक्तिको अभाव छ।
- ख) स्थानीयस्तरमा रहेका अस्पताल र स्वास्थ्यसंस्थाहरूमा शारीरिक तथा मानसिक क्रियाशीलतामा अभिवृद्धि गराउन आवश्यक पर्ने थेरापी, पुनःस्थापना तथा अभ्यस्तता (Rehabilitation & Habilitation) सम्बन्धी सेवाहरू उपलब्ध छैनन् र यस विषयमा मानव श्रोत उत्पादनमा पर्याप्त पहल हुनसकेको छैन। अस्पताल तथा स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा भौतिक संरचना र सेवाहरू पूर्णरूपमा अपाङ्गतामैत्री छैनन्।
- ग) बौद्धिक अपाङ्गता, मस्तिष्क पक्षघात, मनोसामाजिक अपाङ्गता, हेमोफिलिया, अटिज्म र छारेरोगबाट प्रभावित व्यक्तिहरूले निरन्तर सेवन तथा प्रयोग गर्नुपर्ने औषधी तथा उपकरणहरू सहजरूपमा उपलब्ध हुन सकेका छैनन्।
- घ) स्वास्थ्यका प्रवर्द्धनात्मक सामग्रीहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि (मुख्यतः बहिरा, दृष्टिविहीन, अल्पदृष्टियुक्त व्यक्ति, बौद्धिक अपाङ्गता, मनोसामाजिक अपाङ्गता, अटिज्म) पहुँचयुक्त छैनन्।

- ड) स्वास्थ्यसम्बन्धी सूचना तथा जानकारी राखिएका सरकारी वेबसाइटहरू दृष्टिविहीन व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयुक्त छैनन्। प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी जानकारी, सूचना र परामर्श सेवाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पर्याप्त सहभागीता हुनसकेको छैन।
- च) अपाङ्गता भएका महिलाको प्रजनन स्वास्थ्यको अवस्था अन्य महिलाहरूको तुलनामा असाध्यै नाजुक रहेको र यस्ता महिलाहरूले प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सेवा सहज रूपमा प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था रहेको देखिदैन।

४.३. उद्देश्य :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा र आवश्यकता अनुसारको परामर्श, शीघ्र पहिचान, विशेष सेवा र विशिष्टीकृत स्वास्थ्य तथा पुनःस्थापना सेवामा सहज पहुँच पुऱ्याई मर्यादित, स्वस्थ र क्रियाशील नागरिकको रूपमा जीवनयापन गर्न सक्षम तुल्याउने।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिको प्रजनन स्वास्थ्य सेवामा सहज पहुँच स्थापित गर्ने तथा प्रजनन स्वास्थ्य र प्रवर्द्धनात्मक स्वास्थ्यसम्बन्धी कार्यक्रम, सूचना तथा जानकारीहरूमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने।

४.४. नीति :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवा विस्तार गरिनेछ।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई गैर सरकारी क्षेत्रबाट उपलब्ध भइरहेका विशिष्टीकृत तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी पुनःस्थापना सेवाहरूलाई थप प्रवर्द्धन र विस्तार गर्न पहल गरिनेछ।

- ग) स्वास्थ्यसम्बन्धी सूचना तथा जानकारीहरूको सम्प्रेषणको वर्तमान अवस्थालाई सुधार गर्दै क्रमशः अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लगायत सबैका लागि पहुँचयुक्त बनाइनेछ र अपाङ्गता सम्बन्धी सूचनाहरूलाई प्राथमिकतामा राखी समावेश गरिनेछ।
- घ) बाल अपाङ्गता न्यूनीकरणको लागि प्रारम्भिक पहिचान र हस्तक्षेप (Early Identification and Intervention) लाई विस्तार गर्नुका साथै बालस्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई प्राथमिकता दिइनेछ।
- ङ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि स्वास्थ्य बीमाको व्यवस्था गर्दै लगिनेछ।

४.५. रणनीति :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि चाहिने साधारण उपचार सेवा र परामर्श सेवा (थेरापी, उपचार, औषधी, शल्यक्रिया, मनोपरामर्श र अन्य परामर्श) उपलब्ध गराउन स्वास्थ्य संस्थाहरूको क्षमता विकास गरिनेछ र यस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- ख) स्वास्थ्य संस्थाहरूका भौतिक संरचना प्रचलित मापदण्ड अनुसार अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि पहुँचयुक्त बनाउँदै लगिनेछ।
- ग) स्थानीयस्तरमा समयमै अपाङ्गता पहिचान, आवश्यक परामर्श र प्रेषण सेवा दिनसक्ने जनशक्ति तयार गरी उनीहरूमार्फत सेवा उपलब्ध गराउन आवश्यक प्रबन्ध गरिनेछ।

- घ) अपाङ्गता भएका महिलाको प्रजनन स्वास्थ्यमा पहुँच सुनिश्चित गर्न यस सम्बन्धी तालिम, सूचना तथा जानकारीहरूमा विभिन्न लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने। प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना जानकारीहरूलाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले सहजै प्राप्त गर्नसक्ने बनाउने।
- ङ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफ्नो शारीरिक वा मानसिक अवस्थाका कारणले निरन्तर प्रयोग तथा सेवन गर्नुपर्ने औषधीहरू (जस्तै: मनोसामाजिक अपाङ्गता, बौद्धिक अपाङ्गता, अटिजम, बहुअपाङ्गता भएका, गम्भीर प्रकारको शारीरिक अपाङ्गता लगायत स्पाइनल कर्ड इन्जुरी भएकाहरूले प्रयोग वा सेवन गर्ने), स्वास्थ्य तथा सरसफाइ सम्बन्धी सामग्रीहरू (जस्तै: डाइपर, क्याथेटर, युरिन ब्याग, ट्युब लगायत) सहूलियत दरमा उपलब्ध गराउँदै लगिनेछ।
- च) समुदायस्तरमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको पहुँच स्थापित गर्नका लागि अपाङ्गता स्वास्थ्य सहयोग कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने। अपाङ्गता भएका बालबालिकाका अभिभावक, संरक्षक र स्याहारकर्ताहरूका लागि स्याहार सुसार सम्बन्धी सीप तथा क्षमता विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

४.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले स्वास्थ्य संस्थाहरूमा साधारण स्वास्थ्य सेवाहरू उपलब्ध हुनेछ।
- ख) मनोसामाजिक अपाङ्गता, मानसिक अस्वस्थता, बौद्धिक अपाङ्गता, मेरुदण्ड पक्षघात, मस्तिष्क पक्षघात, छारेरोग,

हेमोफिलिया आदिबाट प्रभावित अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले नियमित सेवन र प्रयोग गर्नुपर्ने औषधीहरू सहूलियत रूपमा प्राप्त गर्नेछन्।

- ग) समयमै अपाङ्गता पहिचान तथा प्रारम्भिक हस्तक्षेप (early identification and early intervention) र प्रेषण सेवा दिन सक्नेगरी स्वास्थ्य संस्थाहरूको क्षमता विकास हुनेछ।
- घ) आधारभूत र गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच वृद्धि
- ङ) स्वास्थ्य प्रवर्द्धन र स्वास्थ्यसम्बन्धी सूचनाहरूमा सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहज पहुँच हुनेछ।
- च) अपाङ्गता भएका बालबालिकाका अभिभावकले आफ्ना बालबालिकाको स्वास्थ्यका लागि गर्नुपर्ने विशेष हेरचाह लगायत पोषणसम्बन्धी तालिम, सीप र जानकारीहरू प्राप्त गर्नेछन् र यसबाट अपाङ्गता भएका बालबालिकाको स्वास्थ्यमा सकारात्मक परिवर्तन हुनेछ।
- छ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले स्वास्थ्य संस्थाका भौतिक संरचनालगायत अन्य सेवा सुविधा सहजरूपमा उपयोग गर्न सक्नेछन्।
- ज) अपाङ्गता भएका महिलाहरूले प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना, तालिमहरूमा सहज पहुँच प्राप्त गर्नेछन्। अस्पताल तथा स्वास्थ्य संस्थाहरूमा अपाङ्गता भएका महिलाले गर्भवती तथा प्रसूतिको अवस्थामा आवश्यकता अनुसार थप विशिष्टीकृत सेवा प्राप्त गर्नेछन्।

५ तालिम, रोजगार र स्वरोजगार :

५.१. वर्तमान अवस्था :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, २००६ मा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई अन्य व्यक्तिसरह काम र रोजगारीको हक हुने, राज्यले उनीहरूको यो हक सुनिश्चित गर्न आवश्यक वातावरण निर्माण गर्नुपर्ने साथै अपाङ्गताका आधारमा काम र रोजगारीमा गरिने भेदभाव अन्त्य गर्नुपर्ने प्रावधान उल्लेख गरिएको छ।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको आर्थिक, सामाजिक सशक्तीकरणका लागि वार्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ।
- ग) विभिन्न संघ संस्थाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको रोजगारी तथा स्वरोजगारको लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेका छन्।

५.२. मुद्दा तथा समस्या :

- क) अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता, नीतिगत तथा कानुनी व्यवस्थाहरूको बाबजुद अपाङ्गता मैत्री कार्यस्थलको अभाव, रोजगारदाताको अपाङ्गतालाई हेर्ने र व्यवहार गर्ने तरिका तथा दृष्टिकोणका कारण नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको रोजगारी स्वरोजगार र आर्थिक गतिविधिमा पहुँच ज्यादै न्यून रहेको छ।
- ख) सञ्चार तथा भौतिक संरचनामा रहेका अवरोध, मैत्रीपूर्ण सार्वजनिक यातायातको अभाव, कार्यस्थलमा हुने गरेका विभेद, ज्यालामा हुने गरेको विभेद, अपाङ्गतालाई व्यक्तिगत कमजोरी वा असक्षमताको रूपमा हेर्ने

परिपाटीका बारेमा रोजगारदाताहरूलाई जानकारी नभएका कारणले योग्य अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू रोजगारीको अवसरबाट वञ्चित छन्।

- ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई श्रम बजारमा पहुँच पुऱ्याउन सरकारका नीति र कार्यक्रमहरू पर्याप्त छैनन्। पर्याप्त योग्यता र सीप हुँदाहुँदै पनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले निजी क्षेत्रमा रोजगारीका अवसरहरू प्राप्त गर्न सकेका छैनन्।
- घ) सार्वजनिक क्षेत्रका रोजगारीमा भएको आरक्षणको उपयोग सहज रूपमा गर्न पाएका छैनन्।
- ङ) स्थानीयस्तरमा सञ्चालित स्वरोजगार कार्यक्रमहरू, बचत तथा ऋण कार्यक्रम, सहकारी, सीप विकास तालिम आदिमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागीता कम रहेको छ।
- च) पर्याप्त प्रशिक्षण र परामर्शको अभावमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले आफूलाई श्रम बजारमा सक्षम उम्मेदवारको रूपमा प्रस्तुत हुने अवसर पाएका छैनन्।

५.३ उद्देश्य :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विशेष प्राथमिकता सहित स्वरोजगारका कार्यक्रमहरू र व्यावसायिक सीपमूलक तालिम कार्यक्रमहरूमा पहुँच पुऱ्याउने।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई श्रम बजारमा र सार्वजनिक रोजगारीका अवसरहरूमा समतामूलक पहुँचको वातावरण निर्माण गरी आर्थिक रूपले सशक्त र सक्षम बनाउने।

ग) श्रम बजारसँग सम्बन्धित सूचनाहरूलाई अपाङ्गतामैत्री बनाउने।

५.४ नीति :

क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई रोजगारीमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न आवश्यक पर्ने नीति र कार्यक्रमहरू निर्माण गरिनेछ।

ख) व्यावसायिक, सीप विकास, उद्यमशीलता विकास तालिम तथा कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागीतालाई प्राथमिकता दिइनेछ।

ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकतामा राखेर रोजगारी दिने निजी क्षेत्रका संस्थाहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने कार्यक्रम ल्याइनेछ।

घ) सार्वजनिक सेवामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच र सहभागीता बढाउन आरक्षण लगायत अवरोधमुक्त र विभेदरहित कार्यस्थलको सिद्धान्त अवलम्बन गरिनेछ।

ङ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई स्वरोजगारका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ।

५.५ रणनीति :

क) अपाङ्गताको दृष्टिकोणबाट विद्यमान नीति तथा कानून र कार्यक्रमहरूलाई सरोकारवालासँगको सहकार्यमा अध्ययन तथा विश्लेषण गरी समयसापेक्ष बनाइनेछ।

ख) बेरोजगार वा दैनिक जीवनयापनको कुनै आधार नभएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको परिवारलाई स्वरोजगारका कार्यक्रमहरूमा सहभागी गराउन सहूलियतपूर्ण ऋण तथा आर्थिक सहयोगका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछन्।

- ग) सीप विकास तालिम, उद्यमशीलता विकास सहूलियतपूर्ण ऋण तथा स्वरोजगारीका लागि दिइने अनुदान लगायतका विभिन्न कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकता दिइनेछ।
- घ) सीप र योग्यता भएका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई निजी क्षेत्रमा रोजगारी उपलब्ध गराउन प्रोत्साहन स्वरूप निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रका रोजगारदाताहरूका लागि सचेतना अभियान, पुरस्कार, करछुट, सार्वजनिक सम्मान, कार्यस्थलमा उपयुक्त अनुकूलता सिर्जना गर्दा लाग्ने लागतमा अनुदान जस्ता कार्यक्रम ल्याइनेछ।
- ङ) कार्यस्थल भित्रका काम गर्ने ठाउँ, शौचालय, चमेनागृह, पुस्तकालय, पार्किङ, बैठक कक्ष, सम्मेलन कक्ष लगायतका ठाउँहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयुक्त बनाइनेछ।

५.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) रोजगारी तथा स्वरोजगार प्रवर्द्धन सम्बन्धी नीति, कानून र कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्राथमिकतामा राखिएको हुनेछ।
- ख) सार्वजनिक कार्यस्थलहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयुक्त हुनेछन्।
- ग) व्यावसायिक तथा सीपमुलक तालिम, सहूलियत दरमा ऋण, बिउपूँजी वितरण, स्वरोजगार प्रवर्द्धन कार्यक्रम, सहकारी प्रवर्द्धन जस्ता रोजगारमूलक कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लाभान्वित हुनेछन्।
- घ) निजी क्षेत्रको श्रम बजारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँचमा वृद्धि हुनेछ।
- ङ) अपाङ्गता भएकै कारणले काम तथा रोजगारीमा हुने गरेका भेदभावको न्यूनीकरण हुनेछ।

च) रोजगारीसम्बन्धी सूचना तथा जानकारीहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच वृद्धि भइ रोजगारी प्राप्त गर्न सहज वातावरण बन्नेछ।

६. सूचना र सञ्चार :

६.१. वर्तमान अवस्था :

क) हालसम्म नेपालमा करिब पाँच हजार शब्दावली भएको नेपाली साङ्केतिक भाषाको शब्दकोश तयार भएको छ। सङ्घीय तहमा नेपाल टेलिभिजनबाट हप्ताको एक पटक साङ्केतिक समाचार प्रसारण गरिँदै आएको छ भने केही निजि क्षेत्रका दृश्य सञ्चारमाध्यमबाट पनि साङ्केतिक भाषामा प्रसारणको शुरुवात भएको छ। विभिन्न विद्यालयमा रहेका बहिरा बिद्यार्थीहरू पढ्ने स्रोत तथा विशेष कक्षाहरूमा पढाउने शिक्षकहरूका लागि नेपाली साङ्केतिक भाषाको तालिमको व्यवस्था छ।

ख) दृष्टिविहिन व्यक्तिहरूका लागि कम्प्युटरमा Text to Speech (TTS) र Optical Character Recognizer (OCR) लगायतका स्क्रीन रिडिङ सफ्टवेरका माध्यमबाट अङ्ग्रेजी तथा नेपाली दुवै भाषामा अरु व्यक्तिसरह अध्ययन गर्ने, काम तथा सञ्चार गर्ने प्रविधि आइसकेको छ।

६.२ मुद्दा तथा समस्या :

क) बहिरा व्यक्तिहरूका लागि नेपाली साङ्केतिक भाषामा निर्माण गरिएका शब्दावली ज्यादै सीमित छन्। सीमित सञ्चारले उनीहरूको सहभागीता र सञ्चारमा धेरै अवरोध उत्पन्न भएका छन्। बहिरा व्यक्तिहरूको लागि सार्वजनिक सहभागीतामा सहजीकरण गर्ने साङ्केतिक भाषा दोभाषेहरू ज्यादै थोरै मात्रामा उपलब्ध छन्।

- ख) साङ्केतिक भाषाको तालिमलाई व्यापक र सघन बनाउन सकिएको छैन।
- ग) अति आवश्यक सार्वजनिक सूचनाहरू दृष्टिविहीन, श्रवण दृष्टिविहीन, बहिरा तथा सुस्त श्रवण, बौद्धिक अपाङ्गता, अटिज्म भएका व्यक्तिहरूले समेत बुझ्ने गरी ब्रेल, ठूला छ्यापा अक्षर, अडियो, साङ्केतिक भाषा, स्पर्श सङ्केत र सरल चित्रहरू बनाएर दिने अभ्यास वा परिपाटीको विकास हुन सकेको छैन।
- घ) टेलिभिजनहरूबाट प्रसारण हुने अत्यावश्यक सूचना, समाचार, मनोरञ्जनात्मक तथा जानकारीमूलक सन्देश लगायतमा बहिरा, दृष्टिविहीन व्यक्तिहरूको सहज पहुँच हुन सकेको छैन।
- ङ) सार्वजनिक सेवा प्रदायक संस्थाहरूले प्रदान गर्ने सेवा सुविधाहरू सम्बन्धी नागरिक बडापत्र, सूचना तथा जानकारीहरू बौद्धिक अपाङ्गता, दृष्टिविहीन व्यक्ति, बहिरा व्यक्ति, न्यून दृष्टियुक्त व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयुक्त हुन सकेका छैनन्।
- च) सरकारी लगायत विभिन्न संघ संस्थाहरूका वेबसाइटहरूको डिजाइन, प्रोग्रामिङ र त्यहाँ राखिने कन्टेन्टहरूमा स्कृन रिडिङ सफ्टवेयरको प्रयोग हुन नसक्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सूचनामा सहज पहुँच हुन सकेको छैन।
- ६.३. उद्देश्य : सूचना तथा सञ्चारमा पहुँच वृद्धि गरी शिक्षा, सीप विकास, उत्पादकत्व, व्यक्तित्व विकास, सशक्तीकरण र अवसर प्राप्तिका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्ने।

६.४. नीति :

- क) नेपाली साङ्केतिक भाषाको प्रचार प्रसार र प्रवर्द्धनमा सहयोग र समन्वय गरिनेछ।
- ख) साङ्केतिक भाषाका दोभाषे जनशक्तिको उत्पादन गर्ने संघ संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।
- ग) सार्वजनिक सेवासँग सम्बन्धित सूचनाहरूलाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयुक्त बनाइनेछ।
- ग) सूचना सामग्रीहरूलाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच हुने गरी उत्पादन तथा वितरण गरिनेछ।
- घ) विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण हुने सूचना तथा जानकारीहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच वृद्धिका लागि अध्ययन अनुसन्धान गरिनेछ।

६.५ रणनीति :

- क) नेपाली साङ्केतिक भाषाको शब्दकोशलाई प्रचार प्रसार गर्ने र साङ्केतिक भाषाका तालिमहरू सञ्चालन गर्ने संघ संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।
- ख) सार्वजनिक टेलिभिजनबाट प्रसारण हुने सूचनाहरूलाई साङ्केतिक भाषामा प्रसारण गर्न एवम् सबटाइटल र क्याप्सनको प्रयोगमा जोड दिइनेछ।
- ग) सार्वजनिक प्रयोजनको लागि राखिने सूचना र साङ्केतिकहरूलाई आवश्यकता अनुसार सबैले बुझ्नेगरी ब्रेल, साङ्केतिक भाषा, चित्र तथा अडियोमा समेत उपलब्ध गराइनेछ।

६.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) बहिरा व्यक्तिहरूको नेपाली साङ्केतिक भाषामा पहुँच वृद्धि हुनेछ र उनीहरूले सार्वजनिक सेवा र शिक्षामा सहज पहुँच प्राप्त गर्नेछन्।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विद्युतीय सञ्चार माध्यममार्फत सूचनामा पहुँच अभिवृद्धि हुनेछ।
- ग) सार्वजनिक स्थलमा राखिने सूचनाहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि पहुँचयुक्त हुनेछन्।

७ पुनःस्थापना :

७.१ वर्तमान अवस्था :

- क) सरकारी तथा गैर सरकारी तवरबाट पुनर्स्थापना सेवाको सम्बन्धमा केही कामहरू भइरहेको छ।
- ख) पुनर्स्थापनाको सम्बन्धमा गाउँपालिकाबाट विभिन्न कार्यक्रमका लागि बजेट विनियोजन लाई प्राथमिकतामा राखिएको छ।

७.२. मुद्दा तथा समस्या :

- क) समुदायमा आधारित पुनर्स्थापना कार्यक्रम व्यवस्थित र प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन सकेको छैन। यस्ता समुदायस्तरमा सञ्चालन गर्नुपर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी र दायित्व मूलतः गाउँपालिकाको भएतापनि ज्ञान, सीप र जानकारीको अभावमा प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन सकेको छैन।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि समुदाय स्तरमै चाहिने अभ्यस्तता तालिम, परामर्श, थेरापी सेवा, रेफरल

सेवा, प्रारम्भिक पहिचान, सहायक सामग्री जस्ता सेवाहरू आवश्यक मात्रामा उपलब्ध हुन सकेको छैन।

ग) कृत्रिम अङ्ग निर्माण तथा वितरण कार्यशाला, सुधारात्मक शल्यक्रियाहरू (Corrective Surgery), अकुपेशनल थेरापी, हस्पिटल बेस थेरापी, मनोपरामर्श सेवा, अत्यावश्यक रक्त तत्व (फ्याक्टर), हाइजिन किट वितरण, स्वास्थ्य सामग्री वितरण जस्ता सेवाहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सहज र सुलभ भएका छैनन्। पुनःस्थापना सेवाहरूलाई समुदायस्तरसम्म विस्तार गर्न दक्ष जनशक्तिको अभाव छ।

घ) सघनरूपमा पुनःस्थापना सेवाहरू चाहिने बहुअपाङ्गता, पूर्ण अशक्त अपाङ्गता, अटिज्म प्रभावित, बौद्धिक अपाङ्गता र मनोसामाजिक अपाङ्गता, श्रवणदृष्टिविहीन व्यक्तिहरू सेवाबाट वञ्चित छन्।

७.३. उद्देश्य : अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पुनःस्थापना सेवाहरू उपलब्ध गराइ दैनिक जीवनका क्रियाकलापलाई सहज बनाउँदै सार्वजनिक सहभागीतामा अभिवृद्धि गरी आवागमन, सेवा सुविधा र अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि गर्ने।

७.४. नीति : पुनःस्थापना सेवाहरूलाई समुदायस्तरसम्म पुऱ्याउन पुनर्स्थापना सेवा प्रदायक संस्थासँग समन्वय, साझेदारी र सहकार्य गरिनेछ।

७.५. रणनीति :

क) पुनःस्थापना सेवाको मापदण्ड बनाइ सेवा उपलब्ध गराउन आवश्यक मानव स्रोत र संयन्त्रको विकास गरिनेछ।

ख) पुनर्स्थापना सेवाको उपलब्धता र आवश्यकता सम्बन्धी अध्ययन गरी बेसलाईन तयार गरिनेछ।

- ग) पुनर्स्थापना सेवालाई प्रभावकारी बनाउन यस्तो सेवा दिइरहेका वा दिन चाहने संस्थाको क्षमता विकास गरिनेछ।
- घ) पुनर्स्थापना सेवा प्रदायक संस्था र स्थानीय स्वास्थ्य संस्था समेतको सहकार्यमा समुदायस्तरमा उपलब्ध गराउन सकिने पुनर्स्थापना सेवाहरूको पहिचान गरी आवश्यक सहयोग गरिनेछ।
- च) सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको शीघ्र पहिचान गरी समयमै पुनर्स्थापना सेवाको दायरामा ल्याउन तालिमप्राप्त पुनर्स्थापना सहजकर्ताहरू परिचालनमा सहयोग र समन्वय गरिनेछ।
- छ) पुनर्स्थापना सम्बन्धी अनुकरणीय अभ्यासहरूलाई थप प्रवर्द्धन र विस्तार गर्न सहयोग गरिनेछ।
- ज) पुनर्स्थापना सेवा सम्बन्धी मानव श्रोतको उत्पादन तथा परिचालनमा लगानी बढाइनेछ।
- झ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि चाहिने सहायक सामग्री सहूलियत दरमा वितरण गरिनेछ।

७.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि चाहिने पुनःस्थापना सेवाहरूको सहज उपलब्धता हुनेछ।
- ख) अपाङ्गता सम्बन्धी पुनर्स्थापना सेवा प्रदायक संस्थाको क्षमता विकास हुनेछ।
- ग) पुनःस्थापनाको क्षेत्रमा काम गर्ने दक्ष जनशक्तिको सङ्ख्या र क्षमतामा वृद्धि हुनेछ।

८. सामाजिक सुरक्षा :

८.१. वर्तमान अवस्था :

- क) नेपाल सरकारले सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत पूर्ण अशक्त र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि मासिक सामाजिक सुरक्षा भत्ताको व्यवस्था गरेको छ।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सार्वजनिक सवारी साधनमा यात्रा गर्दा भाडामा छुट तथा सिट आरक्षित गरिएको छ।
- ग) सरकारी अस्पतालहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सामान्य स्वास्थ्य परीक्षण सेवा निःशुल्क रूपमा दिने व्यवस्था गरिएको छ।
- घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि आयकरको दायरा फराकिलो पारिएको छ।

८.२. मुद्दा तथा समस्या :

- क) पूर्ण अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई दैनिकरूपमा हेरचाह गर्ने सहयोगी, उपयुक्त अनुकूलताको व्यवस्था, नियमित औषधी उपचार लगायत थप पोषण जस्ता कुराहरूको आवश्यकता पर्ने हुनाले हाल राज्यले व्यवस्था गरेको सामाजिक सुरक्षा भत्ता अपर्याप्त छ।
- ख) सार्वजनिक सवारी साधनहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि भाडामा ५० प्रतिशत छुटको व्यवस्था भएपनि प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनसकेको छैन। सवारी साधनहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि मैत्रीपूर्ण छैनन्। आरक्षित सिटमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले

बसेर यात्रा गर्न नपाएका प्रशस्त गुनासा आउने गरेका छन्।

ग) दैनिक स्याहार सुसार, पोषण, रेखदेख र सहयोगको अभावमा पूर्ण अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवन निकै कष्टकर छ। विपन्न परिवारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अवस्था झनै कष्टकर रहेको देखिन्छ।

८.३. उद्देश्य : सामाजिक सुरक्षा प्रणालीमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई पूर्णरूपमा समेट्दै पहुँच स्थापित गर्ने र उनीहरूका विशिष्ट आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्ने।

८.४. नीति : अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि अपाङ्गताको प्रकृति र गम्भीरताका आधारमा मापदण्ड निर्धारण गरी सामाजिक सुरक्षा लगायतका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

८.५. रणनीति :

क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई रेखदेख स्याहार र सरसफाइ गर्ने व्यक्तिलाई हेरचाह सम्बन्धी तालिम उपलब्ध गराइनेछ।

ग) अपाङ्गता सम्बन्धी काम गर्ने संस्थाको समन्वयमा स्याहारकर्ता परिचालन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।

घ) जोखिममा रहेका, एकल, असहाय, अनाथ र हिंसा वा विभेदमा परेका अपाङ्गता भएका महिला, बालबालिका र ज्येष्ठ नागरिकहरूको सुरक्षा, दैनिक हेरचाह र पुनःस्थापनाको लागि विशेष कार्यक्रमहरू ल्याइनेछ।

८.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) पूर्ण र अति अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले नियमित रेखदेख, स्याहारसुसार र सहयोग प्राप्त गरी दैनिक जीवनयापन सहज हुनेछ।
- ख) सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी कानुनी प्रावधानहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनेछ।
- ग) सेफ हाउस, परामर्श सेवा, कानुनी सहायता र पुनःस्थापना सेवामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच वृद्धि हुनेछ।

९. अपाङ्गता भएका बालबालिका :

९.१. वर्तमान अवस्था :

- क) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँच बढाउन शैक्षिक छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिएको छ। सबै उमेर समूहका अपाङ्गता भएका व्यक्तिले गाउँपालिकाबाट अपाङ्गता परिचयपत्र पाउने प्रावधानका आधारमा परिचयपत्र प्राप्त गरिरहेका छन्।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, २००६ मा पक्ष राष्ट्रले अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सबै मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरिनुपर्ने, अपाङ्गता भएका बालबालिकाको विषयमा निर्णय दिनुपर्ने र सहभागीता गराउँदा उमेर अनुसार आवश्यक पर्ने सबै सहयोग उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।
- ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन २०७४ तथा बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९ मा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको हक अधिकारको सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको छ।

९.२. मुद्दा तथा समस्या :

- (क) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको अपाङ्गता पहिचान, उपचार सेवा, सुधारात्मक शल्यक्रिया, शारीरिक क्रियाशीलतामा अभिवृद्धिका तालिमहरू, पुनःस्थापना सेवा, सहायक सामग्री, साङ्केतिक भाषा, सहयोगी सेवा उचित किसिमले सम्बोधन नहुँदा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको शिक्षा लगायतका सेवामा पहुँच पुग्न सकेको छैन।
- (ख) पोषण र संरक्षणको अभावले अपाङ्गता भएका बालबालिकाको मृत्युदर उच्च हुने जोखिम छ।
- (ग) विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकामध्ये अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सङ्ख्या उच्च रहेको छ। विभिन्न अवरोध र विभेदहरूको कारणले विद्यालय छोड्ने दर पनि अन्य बालबालिकाको भन्दा उच्च छ।
- (ग) सचेतनाको अभावले अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको शिक्षामा पहुँचको कमी रहेको देखिन्छ। बौद्धिक अपाङ्गता, मनोसामाजिक अपाङ्गता तथा अटिज्म प्रभावित बालबालिकाहरूलाई मानवोचित वातावरणको अभाव रहेको देखिन्छ।
- (घ) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू विभिन्न प्रकारको हिंसा, परित्याग, उपेक्षा र शोषण रहित हुन सकेका छैनन्।
- (ङ) बेवारिसे अवस्थामा रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको शिक्षा, संरक्षण र पुनःस्थापनाका सेवा तथा कार्यक्रमहरू सबै लक्षित समूहसम्म पुऱ्याउन सकिएको छैन।

(च) अपाङ्गतासम्बन्धी कार्यक्रमहरूको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई प्रभावकारी रूपमा समेट्न सकिएको छैन।

९.३. उद्देश्य: अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई बालसंरक्षण, बालविकास र बालसहभागीताको अधिकारमा पहुँच स्थापित गराउनु।

९.४. नीति : अपाङ्गता भएका बालबालिकाको प्रारम्भिक पहिचान, पुनःस्थापना तथा अभ्यस्तता सेवालाई ग्रामीण तहसम्म विस्तार गरी बाल विकास तथा संरक्षण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई प्राथमिकतामा राखिनेछ।

९.५. रणनीति :

क) विपन्न, बेसाहारा तथा बेवारिसे अवस्थामा रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई संरक्षण प्रदान गर्न शिक्षा, पोषण लगायतका पुनःस्थापनाका सेवाहरू उपलब्ध गराइनेछ।

ख) परिवार, विद्यालय र समुदायमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू माथि हुन सक्ने विभेद, हिंसा र दुर्व्यवहार अन्त्य गर्न अनुगमन, जनचेतना र अभिमुखीकरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

ग) प्रहरी संगठन र बालबालिका हेर्ने शाखाका कर्मचारीलाई अभिमुखीकरण तथा क्षमता विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

घ) बाल पुनर्स्थापना गृह, बाल सुधार केन्द्र र प्रारम्भिक बाल विकासलाई अपाङ्गता समावेशी बनाउने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

ड) बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाका कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई समेट्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

९.६. अपेक्षित उपलब्धि :

क) अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य, पुनःस्थापना लगायतका बालविकासका अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि हुनेछ।

ख) अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूमाथि परिवार तथा समाजमा हुने भेदभाव, हिंसा र दुर्व्यवहारहरू सम्बन्धी घटहरूमा कमी आउनेछ।

ग) विपन्न, बेसाहारा तथा बेवारिसे अवस्थामा रहेका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूले उचित संरक्षण प्राप्त गर्नेछन्।

१०. जनचेतना तथा पैरवी :

१०.१. वर्तमान अवस्था :

क) विगतको भन्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सम्बोधन गर्न मर्यादित शब्दावलीहरूको प्रयोग हुन थालेको छ र सञ्चार माध्यम तथा विभिन्न औपचारिक दस्तावेजहरूमा अमर्यादित शब्दावलीहरूको प्रयोग घट्दै गएको छ।

ख) अपाङ्गतामैत्री भौतिक संरचना तथा सञ्चार सेवा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले पाउने गरेका सेवा सुविधाहरू तथा अपाङ्गतासम्बन्धी कानूनहरूका बारेमा सर्वसाधारणमा जानकारी बढेको छ। सञ्चार माध्यमहरूबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिका सवालहरूमा बहस र छलफलहरूमा वृद्धि भएको छ।

१०.२. मुद्दा तथा समस्या :

- क) अपाङ्गता सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धिमा भइरहेका प्रयासले दुर्गम र ग्रामीण क्षेत्रलाई अपेक्षित रूपमा समेट्न सकेको छैन। उदाहरणीय र नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रोत्साहन गर्न सकिएको छैन।
- ख) गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिहरूलाई अपाङ्गता सम्बन्धी नीति, नियम र कानूनको बारेमा अभिमुखीकरण तथा क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू पर्याप्त मात्रामा सञ्चालन हुन नसकेकाले कार्यान्वयन तहमा प्रभावकारीता हुन सकेको छैन।

१०.३. उद्देश्य : अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूप्रतिको सोच र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याई उनीहरूको अधिकारको उपभोगमा परिवार, समुदाय र सरोकारवाला निकायहरूको संलग्नता र सहयोगमा अभिवृद्धि गर्ने।

१०.४. नीति :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका बारेमा सकारात्मक धारणाको विकास गराउन समुदाय स्तरसम्म जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्ति र सो क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाहरूको भूमिका र संलग्नतालाई प्रभावकारी बनाइनुका साथै संस्थासँगको साझेदारीमा विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- ग) जनचेतना अभिवृद्धिका लागि विभिन्न सञ्चार माध्यमको प्रभावकारी परिचालन गरिनेछ।

१०.५. रणनीति :

- क) स्थानीय पाठ्यक्रममा अपाङ्गता सम्बन्धी जनचेतनामूलक सामग्रीहरू समावेश गरिनेछ। अपाङ्गता अधिकार, सेवा सुविधा, कानुनी व्यवस्था सम्बन्धी अडियो, भिजुअल र छापा सामग्री निर्माण गरी प्रचार प्रसार र वितरण गरिनेछ।
- ख) अपाङ्गताको सवालमा विभिन्न जानकारीहरू दिन जनचेतनामूलक गोष्ठी, बहस, छलफल तथा विद्यालय र समुदाय लक्षित जनचेतना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिले गरेका राम्रा कामहरू, सफलताका कथाहरू र योगदानहरूलाई प्रचार प्रसार गरिनेछ।
- घ) सञ्चार माध्यमहरूबाट अपाङ्गता सम्बन्धी जनचेतनामूलक सामग्रीहरू सम्प्रेषण गर्न साझेदारी र सहकार्य बढाइनेछ। अपाङ्गताको सकारात्मक पक्ष उजागर गर्ने, सकारात्मक सन्देश समाजमा प्रवाह गर्ने र समाजलाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिको क्षमता, योग्यता, मर्यादा र समान अस्तित्वलाई प्रवर्द्धन गर्ने प्रकारका चलचित्र, भिडियो, छोटो चलचित्रहरू, डकुमेन्ट्री आदिको निर्माण, प्रचार र प्रसारलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ।

१०.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिहरूलाई अपाङ्गता सम्बन्धी नीति, नियम र कानूनको बारेमा जानकारी भई कार्यान्वयन तहमा प्रभावकारीता बढ्नेछ।

- ख) जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा गैर सरकारी संस्था र नागरिक समाजसँगको सहकार्य र साझेदारीमा वृद्धि हुनेछ।
- ग) आम समुदायमा अपाङ्गताको सवालमा सकारात्मक सन्देशहरू प्रवाह भइ समुदायमा अपाङ्गताको आधारमा हुने विभेदमा न्यूनीकरण हुनेछ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विकास र सशक्तीकरणका लागि परिवार, समुदाय र सरोकारवालाको सहयोग प्राप्त हुनेछ।

११ सशक्तीकरण:

११.१. वर्तमान अवस्था :

- क) गाउँपालिकाले अपाङ्गताका भएका व्यक्तिहरूको सशक्तीकरणका लागि क्षमता अभिवृद्धि लगायत विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको छ।
- ख) अपाङ्गताको क्षेत्रमा काम गर्ने विभिन्न संघसंस्थाद्वारा नेतृत्व विकास, व्यक्तित्व विकास, मानव अधिकार जस्ता विषयहरूमा क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन्।

११.२. मुद्दा तथा समस्या :

- क) निर्णय प्रक्रियामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अर्थपूर्ण प्रतिनिधित्व सुनिश्चित हुनसकेको छैन।
- ख) राजनीतिक, सामाजिक तथा आर्थिक अधिकारको उपयोगको लागि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको क्षमता विकास गर्न सकिएको छैन।

घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार प्रवर्द्धनका लागि विद्यमान नीतिगत तथा कानुनी आधारहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनसकेको छैन।

११.३. उद्देश्य : अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको क्षमता विकास र सशक्तीकरण गरी विकासका क्रियाकलाप र निर्णय प्रक्रियामा उनीहरूको सार्थक सहभागीता र योगदान अभिवृद्धि गर्ने।

११.४. नीति :

क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको व्यक्तित्व विकासका अवसरहरू सिर्जना गरी राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछन्।

ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि अवरोधमुक्त वातावरण निर्माण गर्न सरोकारवालाहरूसँग आवश्यक सहकार्य र समन्वय गरिनेछ।

११.५. रणनीति :

क) सीपमूलक तथा व्यवसायिक शिक्षा/तालिम, स्वरोजगार र क्षमता विकास कार्यक्रम लगायतका माध्यमबाट अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सशक्तीकरण गरिनेछ।

ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सशक्तीकरणका लागि स्थापित सङ्घ संस्थाहरूको क्षमता विकासका लागि आवश्यक कार्यक्रमहरूमा सहयोग र समन्वय गरिनेछ।

ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि अवरोधमुक्त वातावरण सिर्जना गर्न सरोकारवाला निकायसँग सहकार्य र समन्वय गर्दै आवश्यक कानुनी तथा संरचनागत प्रबन्ध गरिनेछ।

घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि मानव अधिकार शिक्षा तथा कानुनी सचेतना अभिवृद्धि सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछन्।

११.६. अपेक्षित उपलब्धि :

क) राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अर्थपूर्ण सहभागीता भएको हुनेछ।

ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि अवरोधमुक्त वातावरण निर्माण हुनेछ।

१२ खेलकुद, मनोरञ्जन तथा विश्राम :

१२.१. वर्तमान अवस्था :

क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि, २००६ मा पक्षराष्ट्रहरूले अन्य सरह अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई मनोरञ्जनात्मक गतिविधि र खेलकुदमा सहभागी गराउनको लागि विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रावधान उल्लेख छ भने अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४ मा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका सम्बन्धमा खेलकुद, मनोरञ्जन तथा विश्राम लगायतका अधिकारका विषयहरू उल्लेख गरिएको छ।

ख) अपाङ्गताको क्षेत्रमा काम गर्ने विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खेलकुदको विकासको लागि केही राम्रा कार्यहरू गर्दै आएको छ। अपाङ्गता भएका नेपाली खेलाडीहरूले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगितामा भाग लिइ उत्कृष्ट प्रदर्शन गर्दै आएका छन्।

१२.२. मुद्दा तथा समस्या :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई खेलकुद र मनोरञ्जनका क्रियाकलापमा सहभागी गराउन उपयुक्त वातावरणको अभाव रहेको छ।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि खेलकुद सम्बन्धी प्रशिक्षण, अभ्यास, प्रतियोगिताहरू पर्याप्त रूपमा सञ्चालन हुन सकेका छैनन्।
- ग) अपाङ्गताको क्षेत्रमा काम गरिरहेका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूको प्राथमिकतामा प्रदेश स्तरका खेलकुद तथा मनोरञ्जनका क्रियाकलापहरू पर्न सकेका छैनन्।
- घ) सांस्कृतिक, धार्मिक र पर्यटकीय क्षेत्रहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयुक्त हुन सकेका छैनन्।

१२.३. उद्देश्य : खेलकुद, सांस्कृतिक र मनोरञ्जनात्मक गतिविधिहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच अभिवृद्धि गर्दै सामाजिकीकरण र सहभागीतालाई प्रवर्द्धन गर्ने।

१२.४. नीति :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि विशेष खेलकुदको विकास र प्रवर्द्धन गर्न सरोकारवाला निकायहरूसँग समन्वय, सहकार्य र सहयोग अभिवृद्धि गरिनेछ।
- ख) खेलकुद सम्बन्धी योजना निर्माण र निर्णय प्रक्रियाहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अर्थपूर्ण सहभागीता सुनिश्चित गरिनेछ।

- ग) धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, पर्यटकीय, खेलकुद र मनोरञ्जनका संरचना तथा विश्रामस्थलहरूलाई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयुक्त बनाइनेछ।

१२.५. रणनीति :

- क) सरोकारवालाहरूको समन्वय र सहयोगमा सञ्चालन हुँदै आएका विशेष खेलकुदहरूको थप विकास र प्रवर्द्धनका लागि संस्थागत अनुदानमा वृद्धि गरिनेछ।
- ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको खेलकुदको विकासका लागि खेलकुद समितिलाई समावेशी र अधिकार सम्पन्न बनाउँदै खेलकुद क्षेत्रको विकासका लागि क्षमता विकास सहित क्रियाशीलता वृद्धि गरिने छ।
- ग) धार्मिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, पर्यटकीय, खेलकुद र मनोरञ्जनका संरचना एवम् विश्राम स्थलहरूलाई पहुँचयुक्त बनाउन लगानीमा वृद्धि गरिनेछ।
- घ) शैक्षिक संस्थाहरूमा सञ्चालन हुने खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सहभागी गराइनेछ।

१२.६. अपेक्षित उपलब्धि :

- क) खेलकुद, मनोरञ्जन, सांस्कृतिक र पर्यटकीय गतिविधिहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागीता वृद्धि हुनेछ।
- ख) विशेष खेलकुदको विकास र विस्तार भइ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लाभान्वित हुनेछन्।
- ग) अपाङ्गता भएका खेलाडीहरूले समाजमा आफ्ना प्रतिभा र सीप प्रदर्शन गर्ने अवसर पाउनेछन्।

१३ अपाङ्गता र विपद् व्यवस्थापन :

१३.१. वर्तमान अवस्था :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, बालबालिका, गर्भवती वा प्रसुतीको अवस्थामा रहेका महिला एवम् बिरामीहरू प्राकृतिक तथा मानवजन्य विपद्हरूबाट सबैभन्दा बढी प्रभावित र जोखिममा रहने समुदायमा पर्दछन्।
- ख) विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीति, २०७५ को अवधारणामा "लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण" लाई महत्वका साथ उल्लेख गरिएको छ।
- ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको धारा ११ मा "पक्षराष्ट्रहरूले अन्तर्राष्ट्रिय मानवीय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून लगायत अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गतका जिम्मेवारीहरू अनुसार सशस्त्र द्वन्द्व, मानवीय सङ्कट तथा प्राकृतिक विपद्हरू घटेको अवस्थाहरू लगायत जोखिमका अन्य अवस्थामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको संरक्षण र सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सम्पूर्ण आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्" भन्ने उल्लेख छ।
- घ) विपद् व्यवस्थापनका लागि केन्द्र देखि समुदाय स्तरसम्म संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरिएको छ।

१३.२. मुद्दा तथा समस्या :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्ति विपद् जोखिमबाट बढी प्रभावित हुने समूहमा पर्छन्।

- ख) विपद् व्यवस्थापन, विपद् प्रतिकार्य योजना र आपत्कालीन कार्यमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई प्रभावकारी रूपमा प्राथमिकता र विशेष संरक्षण दिइएको पाईँदैन।
 - ग) विपद्बाट प्रभावित व्यक्तिहरूलाई राखनका लागि बनाइएका अस्थायी आश्रयस्थलहरू सुरक्षित र अपाङ्गतामैत्री हुन सकेका छैन।
 - घ) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सहभागीता कम हुने गरेको छ।
 - ङ) पूर्व सूचना संयन्त्रहरू अपाङ्गता मैत्री हुन सकेका छैनन्।
- १३.३. उद्देश्य : अपाङ्गतामैत्री विपद् व्यवस्थापन गर्दै सुरक्षित आश्रयस्थलको निर्माण गर्ने।

१३.४. नीति :

- क) विपद्का अवस्थामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको अपाङ्गताको गम्भीरताको आधारमा उद्धार, राहत, पुनर्लाभ तथा पुनःस्थापनमा विशेष प्राथमिकता दिइनेछ।
- ख) विपद् व्यवस्थापनका प्रक्रियाहरूलाई अपाङ्गतामैत्री बनाइनेछ।

१३.५. रणनीति :

- क) अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा सङ्कटासन्न अवस्थामा रहेका समूहहरूको पहिचान गर्न सूचना प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाइनेछ।

- ख) विपद् पूर्वतयारी सम्बन्धी योजना तर्जुमा, अनुगमन लगायत विभिन्न गतिविधिमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिको प्रतिनिधित्व र सहभागीता सुनिश्चित गरिनेछ।
- घ) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूको अपाङ्गताको गम्भीरताका आधारमा उद्धार, राहत, पुनर्लाभ तथा पुनःस्थापनलाई विशेष प्राथमिकतामा राख्ने गरी कानुनी र प्रक्रियागत व्यवस्थाको अवलम्बन गरिनेछ।

१३.६. अपेक्षित उपलब्धी :

- क) विपद्को अवस्थामा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू माथि हुने जोखिमको मात्रामा कमी आउनेछ।
- ख) विपद् व्यवस्थापन र पूर्वतयारी सम्बन्धी गतिविधिहरू अपाङ्गता समावेशी हुनेछन्।
- घ) विपद्को समयमा तत्काल उद्धार गरी राखिने अस्थायी सुरक्षित आवासहरू पूर्णरूपमा अपाङ्गतामैत्री हुनेछन्।

१४. नीति कार्यान्वयन प्रक्रिया :

१४.१ नीति कार्यान्वयनको जिम्मेवारी तथा दायित्व :

- क) यो नीति कार्यान्वयनको दायित्व महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक शाखा, गाउँपालिका अन्तर्गतका स्वास्थ्य संस्था तथा सामुदायिक विद्यालय एवम् सरोकारवालाहरू सबैको हुनेछ।
- ख) यस नीति र रणनीतिमा उल्लेखित प्रावधानहरू कार्यान्वयन गर्न वार्षिक तथा आवधिक कार्यक्रम, कार्यनीति वा रणनीतिहरूमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि लक्षित तथा समावेशी दुबै प्रकृतिका कार्यक्रमहरू समावेश गर्नुपर्नेछ।

- ग) गाउँपालिका तथा गाउँपालिका मातहतका निकायहरूले गर्ने विभिन्न कार्यक्रमहरूमा लक्षित समूहको रूपमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू लाभान्वित भए नभएको अनुगमन गरी आवधिक प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्नेछ।
- घ) सरकारी तथा गैर सरकारी निकायहरूले यस नीति अनुरूप कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्नेछ।

१४.२. स्रोत परिचालन :

- क) यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सङ्घीय सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त स्रोत परिचालन गरिनुका साथै अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय गैर सरकारी निकायहरूसँग सहकार्य तथा समन्वय गरिनेछ।
- ख) अपाङ्गताको दृष्टिकोणबाट दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्तिका लागि विकास साझेदार निकायहरूलाई अपाङ्गता क्षेत्रमा लगानी गर्न अभिप्रेरित गरिनेछ।
- ग) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सरकारी तथा गैर सरकारी क्षेत्रले प्रवर्द्धन गरेका विभिन्न प्रविधि र राम्रा अभ्यासहरूलाई थप विकास र विस्तार गरिनेछ।

१४.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन :

- क) अपाङ्गता सम्बन्धी नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन भए नभए सम्बन्धमा नियमित अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न गाउँपालिकाले आवश्यक संयन्त्रको निर्माण गर्नेछ।
- ख) गाउँपालिकाले निर्माण गरेको संयन्त्रले समय समयमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी गाउँ कार्यपालिकामा प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्नेछ।

- १४.४ नीति कार्यान्वयन : यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि विस्तृत कार्ययोजना बनाइ लागु गरिनेछ ।
- १४.५ नीति संशोधन तथा परिमार्जन : यस नीतिको कार्यान्वयनको अवस्था हेरी गाउँपालिकाले सामान्यतया ५ वर्षमा संशोधन तथा परिमार्जन गर्न सक्नेछ ।